

I. FEJEZET

ZSABLYA TÖRTÉNETÉBŐL

ZSABLYA a magyar történelmi dokumentumokban először Zseblye néven van említve. Kiss Lajos nyelvész szerint a szó eredetileg talán zsilipet jelentett. Győrffy Györgynél Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötetében¹ Zseblye címszó alatt ezt olvashatjuk: „Kun László király Zseblyén kétszer adott ki oklevelet. Egyetlen ilyen nevű hely az országban: 1514: Zeble; 1552. térkép: Zeblye. A falu a XVIII. századig a Tisza partján feküdt, a mai Zsablyától keletre.” Ugyanitt olvashatjuk, hogy különböző források különböző időkben különböző ortográfia szerint az alábbi névváltozatokat említik: „in *Seble* [Zsablyán], prope *Seble* [Zsablyánál, Zsablya közelében], *Josefsdorf* vagy *Josephsdorf*.” Ez utóbbi két névváltozatról, melyet a falu II. Józsefről vett fel – németes illetve latin írásban – megjegyzésként ez olvasható: egykor *Zsablya*, magyar leírásban *Xablja*. Végül a szócikk végén fel van tüntetve, hogy Jugoszláviában hivatalosan *Žabalj* a neve.

IV. (Kun) László okleveleinek nincsen keltezése, mivel azonban uralkodása 1272 és 1290 közé esett, így az első említést is e két évszám közötti időre tehetjük.

A falu sorsa azonos a Délvidék más helységeivel. A középkori fejlődést előbb a tatárjárás, majd a Dózsa-felkelés kezdte ki, s végül a törökidőszak pecsételte meg. Gyetvai Péter A Tiszai Korona-kerület telepítéstörténete c. kapitális műve I. rész 3. fejezetében a magyar népesség eltűnésének és a délről feláramló szlávsnak a történetéről megjegyzi, hogy a középkori magyar állam egykori területén a mai Bácska

¹ Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987., 244. o.

déli részét is „a legjobban elpusztított”² területhez sorolják a történészek. A lakosság egy része ugyanis életét mentve elmenekült, másik részét pedig a török legyilkolta, illetve elhurcolta. „II. Szulejmán szultán ugyan nyilván tudatában volt annak, hogy a nagy hódítás mit sem ér alattvalók nélkül, s ezért 1541. után hamarosan úgy intézkedett, hogy mindenki maradjon otthonában. Sajnos, addigra a Szeged-Baja vonaltól D-re eső terület teljesen elpusztult.” Majd kifejti, miért jöhettek a Balkánról fel a szerbek. „A Balkánon a török kormány az orthodox bolgár, szerb, görög, albán, román egyházakkal szemben sokkal engedékenyebb volt, a püspököket is jobban megtűrte – persze el is várt tőlük ajándékokat –, mint Magyarországon a keresztényeket.” Talán még ennél is fontosabb a következő megállapítása: „...a magyarok csak elvértve lettek mohamedánokká, de a délszlávok tömegesen. Tudunk arról, hogy pl. Buda várának helyőrsége 1543-ban 2965, 1549-ben 1898, 1569-ben 1636 főt tett ki, s a zsoldjegyzékek szerint ezek 75%-a mohamedán hitre tért bosnyák, horvát, szerb, stb. volt”. Dudás Gyula: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája³ Erdújhelyi Menyhért tollából tartalmazza a mohácsi csata utáni eseményeket, nevezetesen a Tisza torkolatvidékén, a Zsablya táján átvonuló török csapatrészeire vonatkozó leírást. Idézi Kemálpasazádé török történetíró leírását a légvonalban mindössze néhány kilométerre fekvő nevezetes magyar hiteles helyről, Titelről: „A Tisza vizének a Dunába ömlésénél a folyó partján van a gonosz hitetleneknek egy igen jól megerősített, kőfállal körülvett és szilárd kapukkal ellátott vára, mely az erősség föltételeit s a szilárdság eszközeit magában foglaló, hozzáférhetetlen helyen fekszik. (...) Mikor az igazhívő sereg visszatérő útjában⁴ e helyre érkezett, az istentagadók felekezetéből sem férfit, sem nőt, egyszóval egy lelket sem talált a várban.” A veszedelem közeledtének hírére tehát a lakosság elbujdosott, ami a táj mocsaras jellegét tekintve

² Viski Károly Múzeum, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, a szerző halála után a kéziratot gondozta Bárh János, Kalocsa, 1992.

³ Bittermann Nándor és fiai, Zombor, 1896., II. kötet. Erdújhelyi Menyhért tanulmánya Vallásfelekezetek cím alatt, 168.o.

⁴ Ti. miután bevették Budát és vonultak vissza.

nem is volt nehéz. Ha ez így volt a várral védett Titel lakossága esetében, méginkább vonatkoztatható ugyanez a védtelen kis falvakra, amilyen Zsablya is volt. Érdűhelyi megjegyzi: „Titelt Ibrahim pasa vette be október 2-án [1526-ban vagyunk], másnap a sereg Pétervárad alá vonult a bácskai oldalon. Ez volt a titeli káptalan pusztulása.” És az egész vidéké, tegyük hozzá. Titel volt az ország e részének a legnevezetesebb helye, és a leggazdagabb. A szerző a vidék Mohács előtti helységeiről és lakosságáról ezt jegyzi meg: „... sokkal nagyobb volt azok száma, mint ma. Sok volt az apró község s mindezen falvakat egytől egyig katolikus nép lakta. Csak közvetlenül a mohácsi vész előtt találunk a déli Bácskában szerb lakosokat, de azok száma csekély volt. A szerbségnek a török hódoltság idején keletkeztek itt számba vehető telepei.”

Feltételezhető, hogy a lápos, semlyékes, vizenyős tájon az átvonuló fegyveresek – harácsoló törökök, majd másfél évszázados török uralom után a törökkel csatározó keresztény hadak – elől bujdosván sokszor és sokáig el tudott rejtőzni a lakosság egy része, de végül is kiveszett és elmenekült a teljes lakosság, s a karlócai békekötés után újra kellett telepíteni. Előbb Csarnojevics pátriárka szerbjei telepedhettek le bécsi udvari engedéllyel és azzal a föltétellel, hogy a menedéket élvezők katonai szolgálatot teljesítenek a határőrvidékké szervezett területen. A szolgálatot elsősorban vízi járműveken: sajkán, másképpen csajkán kellett teljesíteni, innen maradt fenn a Sajkás-vidék meghatározás. A pátriárkával Ipek (Peć, Metóhia) környékéről tervszerűen, szervezeten ide telepített szerbekhez sok nemzettársuk csatlakozott a későbbi évtizedekben, amire Dudás Gyula vármegyei monográfiája is kitér. Valamennyien a török elől húzódtak északra, az itt már többé-kevésbé konszolidálódó, állami rendet építő vidékre, s éppen a szerbek – sajátjaik – közé. Itt ugyanis sokféle kedvezményben részesültek.

Gyetvai már az Előszóban kimond egy fontos igazságot, amiből megérthetjük, hogy a középkori Magyarországnak ez az élestára miért nem lett belakva újra magyar nemzetiségű népességgel azt követően, hogy a török ki lett űzve. „...Ez a vidék 160 évig török hódoltsági terület volt az egész Alfölddel együtt. E hosszú megszállás alatt ez az országrész

szinte tökéletesen elnéptelenedett, s így telepítésről csak a felszabadító háborúk után: a XVIII. és XIX. századokban lehetett szó. (...)
»Telepítéstörténet«-et mondunk akkor, amikor ebben a korban volt német és némi szlovák telepítés, de intézményes magyar telepítésről valójában alig beszélhetünk. Ilyesmi csak a XIX. század második felében és a XX. században fordult elő. A magyarság a XVI. századtól a XIX. század közepéig legfeljebb települt.”

Véres konfliktusok támadtak nem utolsósorban abból a tisztázatlan körülményből, hogy a letelepedett szerb lakosság a magyar állam avagy a bécsi udvar fennhatósága alá tartozik-e. Az ellentét másfél évszázad alatt két alkalommal is valóságos népiirtásba torkollott, magyar és szerb részről egyaránt. Először a Rákóczi-féle felkelés, másodsor pedig a negyvennyolcas szabadságharc idején. S majdnem éppen újabb száz év elmúltával következett a harmadik és a negyedik: 1942-ben és 1944-1945-ben.

A török kort követően a vidék egyes helységeiben végzett összeírások eredménye láttán az összeírók nem győztek csodálkozni a lakosság lélekszámának állandó növekedésén. A török hódoltságban maradt szerb vidékekről ugyanis újabbnál újabb áradatban érkeztek a szabadabb világba igyekvők. A bécsi udvarnak is foglalkoznia kellett a kérdéssel, többek között azért, hogy eldöntsék, a jövevényekre is vonatkoztathatók-e a Csarnojevics népének szavatolt privilégiumok. Végül megadták nekik is. Zsablyára később – II. József idején – német telepesek érkeztek, majd, a XVIII. század végétől magyarok is beszivároghattak.

Még egy kapitális műből érdemes idézni néhány mondatot; amely a katolikusság, s egyben a magyarság beszivárgására, jelenlétére utal a XVIII. századtól. Katona István A kalocsai érseki egyház története c. művében megtaláljuk a vidék helységeiben szolgáló katolikus papok adatait. Közöttük egy papról ezt olvashatjuk: „Vidákovics Ignác. Csonoplán született 1777-ben. Pécsen tanulta a filozófiát, utána fölvehették a kalocsai szemináriumba. A teológia elvégzése után korhiány miatt nem tudták felszentelni, csak két év múlva. 1800-tól csávolyi káplán.” Majd lábjegyzetben ez olvasható még: „Csávolyi káplán (–1804), majd Josephsdorfon (Józseffalva, később Zsablya) plébános (1805–1853).”

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusából (1777–1923) további adatok is megtudhatók a Zsablyán szolgáló római katolikus papokról. Vidákovics Ignácot Schramkó Ferenc (1824–1841), Ullics József (1842–1848), Demerác János (1851–1855), Halász Imre (1856–1870), Thurszky András (1871–1880), Garay Károly (1881–1889), Szabó Pál (1890–1905), Antalkovics Vilmos (1909), Probojcsevic Antal (1910), Veres Mihály (1911–1915), majd pedig Aczél Gyula 1919–1923) követte a plébánosi vagy plébánoshelyettesi tisztségben. Az adatokból arra következtethetünk, hogy az első világháború éveiben a község katolikus pap nélkül maradt. Pedig – különösen a zavargásokkal és fosztogatásokkal teli – 1918-as év őszén nyilván igen nagy szükség lett volna a faluban a lelki vezetőre.

Győrffy említett könyvének térképmellékletén az Almás patak – a mai Jegrička –, Temeri (Temerin) helységtől keletre, a római sáncok keleti felén fekvő Egres falunál északi és déli ágra szakad, hatalmas mocsáron folyik keresztül, amely innen keletre a Tiszáig terjed, északon Csörögszentpéter (Csurog) faluig, délen pedig szélesebb-keskenyebb sávban a Dunáig. A mocsár Tisza menti területe Zseblyénél elkeskenyedik. Ez – mint a magassági szintvonalakat is ábrázoló térképekről látható – annak a következménye, hogy itt egy kissé magasabban fekvő földsáv húzódik többé-kevésbé kelet-nyugati irányban. A magasabban fekvő földsáv a korábbi időkben ebből az irányból megközelíthetővé tette a Tiszát. Maga Zsablya átlagban 82 méter tengerszint feletti magasságban fekszik, ez az említett földsáv nagyjából szintén, a környező tájon pedig sok helyen találni ennél 1–3 méterrel is alacsonyabban fekvő részeket. A mélyedésekben alakították ki a későbbi korokban a lecsapoló csatornarendszert.

A mocsaras tájnak nem csupán a történelmi múltban, hanem a huszadik században is volt hadászati jelentősége, amint azt a negyvenkettes razzia előzményeinek taglalásánál látni fogjuk.

„A karloviczi békekötés után, a mely a szerbek hazáját továbbra is a török kezében hagyta, komolyan azon volt a bécsi kormány, hogy az eddigi *vendégeket* az *alattvalók* keretébe iktassa. A szerbek maguk is

aggodalommal néztek ez elkerülhetetlen szükség elé, mert szabadalmaik mind hevesebben támadtattak meg” – írja Iványi István és Dudás Gyula az említett monográfiában.⁵ [A kiemelések az eredeti szövegben is szerepelnek.] A katonai szolgálatot vállaló, a vármegyei hatáskörből kivont szerbek és a vármegyei, valamint a magyarországi országos közigazgatási hatóság között folyamatos volt a konfliktus. Egy 1702-es egyezség, mely az udvar és a szerbek között jött létre, Zsablyát arra kötelezte, hogy meghatározott számú katonát tartson készenlétben. Az egyezmény nyolcadik pontja kimondja:

„Zsablián lovasok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

E helyen 50 lovassal kevesebb van felvéve, mert innen Becsére vannak áttéve, ellenben 100 gyalogossal több van, mert ezek nemcsak helyben kellene, hanem *csajkákkal* a csatornában és a mocsarakban is őrködhetnek.” [Kiemelés az eredetiben.] A szerb katonák felett az udvar megbízottai parancsnoklási joggal rendelkeznek, ami kiderül ugyanezen pont következő megjegyzéséből: „S minthogy ezen hely a Tisza mellett az ellenség felől az első állomás, szükséges, hogy itt mindig *német* parancsnok legyen, a mint rendesen 50 német katona szokott is itt lenni, (akkor éppen csak 30 volt).” [Kiemelés az eredetiben.]

A két szerző idéz egy 1703-ból származó másik okmányt is, amely utal a szerb-magyar viszony áldatlan állapotára: „7. Minthogy a szerb nép nem tűri maga fölött a magyar kormányt, a király megengedte, hogy a vármegyében lakjanak ugyan, de ne a vármegyei tisztek, hanem valamely külön kir. szerb bíró alatt (...) 8. Az albírák szerbek vagy németek lehetnek, ha a számvitelben, adókivetésben és behajtásban elég ügyesek. Ezek a militia eltartására való pénz hiány nélkül a főhadi pénztárba szállítsák.”⁶

Ugyanez az okmány említ egy olyan intézményt, amelynek a hadászati jelentőségét csupán akkor értjük meg, ha a határőrvidék rendszerét is. „14. Az ingyenes élelmezés szokása megszüntetett ugyan, de hogy e

⁵ Uo. 334.o.

⁶ Uo. 386–387. o.

szerint utazni is lehessen, a kancellária azon legyen, hogy alkalmas helyeken korcsmák és vendégfogadók építtessenek.”⁷ Valószínűnek tartható, hogy a tájon még ma is találunk olyan épületet, amely akkoriban lett megalapozva erre a célra. A kocsmákra elsősorban az udvari megbízásból erre utazóknak volt szüksége, mert a lakatlan tájon nem akadt számukra menhely. Az okmányból megérthető, hogy a szerbségnek magas fokú autonómiája volt ezen a tájon, amire sok más, az idézeteknél sokkal többletmondó okmányt is említenek a monográfia szerzői.

A magyar udvari kancellária eleget méltatlankodott amiatt, hogy a bécsi udvarban kiadott okmányban „... sehol egy árva szóval nem említetik a magyar határőrség, hanem csak szerb s pedig éppen *nemzeti* militia néven és *német* militia fordul elő... Nyílt sérelem és gyalázat ez a nemzet ellen, hogy saját hazájának határait idegen nemzetbéliek védjék, midőn pedig a magyar éppen a csatatéren szerzett magának vitézsége által érdemeket.”⁸ [Kiemelések az eredetiben.] A fegyveres egységekkel rendelkező szerb lakosság – mivel szinte az egész itteni szerbség fel volt fegyverkezve – erőfölényben érezhette magát s az autonómiájuk által szavatolt jogaikkal gyakran visszaéltek. A két szerzőtől idézzük: „Mennyire zaklatták és károsították vármegyei szomszédaikat, láthatni egy hosszabb bűn-lajstromból, melyben a károsított helységeknek a vármegye elé terjesztett panaszai egybe vannak foglalva.”⁹ A szerzők szemezgetnek a panaszlistáról, amiből e helyütt csupán a Zsablyára vonatkozót vesszük át. „5. Sablya sánc kapitánya, Zority Zsiván alatt van egy lovas és egy gyalogszázad. Ő használja a szomszéd pusztákat: Egrest, Martinczit, Novoszellót, Paskát, Csicsovot, Bozevet és ökrökkel kereskedik. A sánc területe kitesz 6 mérföldet. Van itt serfőző és vízimalom. Mint az előbbiek, ezek is függetlenül és adózás nélkül viszik gazdaságukat. Található itt legalább 500 megadóztatható egyén.”¹⁰ Ha valami a helyzet változtatására készítette a bécsi udvart, akkor az az adóztatás lehetősége volt.

⁷ Uo. i.h.

⁸ Uo. 388, 389. o.

⁹ Uo. 418. o.

¹⁰ Uo. 423. o.

A pénzre az udvarnak volt talán a legnagyobb szüksége, ennek köszönhető, hogy a kényszerítő körülmények – a török veszedelem – elmúltával igyekszik minden polgárt megadóztatni. Ezt pedig úgy tudta elérni, ha a határőrvidéket integrálja a magyar állam közigazgatási rendszerébe. A pozsareváci béke után a Tisza már nem képezte az osztrák és a török birodalom határvonalát, ezért vált szinte elhanyagolhatóvá a katonai határőrvidék fenntartása, illetve lehetségessé a nem sokkal korábban felállított védelmi rendszer felszámolása. „A szerbek közt azonban nagy ingerültség uralkodott úgy, hogy igen sokan részint a most kialakított kikindai határőri kerületbe, részint Oroszországba vándoroltak át. 1751-ik szept. 21-én Engelshofen betérjeszté jegyzékét, mely szerint 3592 egyén, illetőleg család jelentkezett további katonáskodásra. Ezek azután a Bánságba vitettek át, közöttük azonban és a hátramaradni akarók közt nem egyszer véres jelenetek fejlődtek ki, mert a katonák a polgári életre térteket a szerb nemzeti ügy árulóinak tekintették.”¹¹

Mindez eléggé világosan utal arra, hogy a török utáni világban ide-telepedett szerbséget és az ezt a vidéket a saját hazájának tekintő teljes magyarságot lényeges szemléletbeli különbség választotta el. A szerbek hivatkoztak a császártól kapott privilégiumokra, esetleg csupán ígéretekre, a magyarság pedig féltette hazáját és vagyonát a jövevényektől, akik – amellet, hogy nem fizettek adót – gyakran rabolták és terrorizálták a környékre óvatosan visszaszivárgó magyarokat. Ez az érdekkülönbség jutott többek között kifejezésre mind a Rákóczi-féle felkelésben, mind pedig a negyvennyolcas szabadságharcban, de az első világháborút követő belgrádi külpolitikában is, és a magyar honvédség negyvenegyes bevonulásában. Kétségtelenül megnyilvánult az érdekkülönbség a negyvenkettes valamint az ezt követő negyvennégy-negyvenötös értelmetlen emberirtásban is. A magyarság számára külön sérelmes volt mindig, hogy a Magyarország területére érkező szerb tömegeket a XIX. században egyre erősödő szerb fejedelemség leplezetlenül támogatta pénzzel, fegyverrel és harcossal, majd ugyanezt tette a Szerb Királyság

¹¹ Uo. 466. o. Az áttelepedni és a maradni akarók száma természetesen nem csupán a szabályaiakra vonatkozik, hanem az egész vidék szerbségére.



A falu- jellegzetes központja a XX. század elejéről. Balról a ma már elhanyagolt római katolikus, jobbról a szerb ortodox templom

is, aminek olyan világraszóló megnyilvánulásai is voltak, mint az 1914-es szarajevói merénylet Ferenc Ferdinánd, az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse és felesége, Zsófia hercegnő ellen.

A magyarok jelentősebb létszámnövekedése Zsablyán a XIX. század első negyedében kezdődhetett el. Erre abból következtethetünk, hogy a katolikus egyházi prédikációk hivatalosan elfogadott nyelveként a magyart 1827-től említik egyházi iratok. Ez arra utal, hogy az 1825-ben regisztrált 416 római katolikus között már jelentős számú magyar hívő is lehetett. Korábban a helyi katolikusok zöme inkább német, amit az jelez, hogy az 1808-ban a közeli Temerinben megbérmált három zsablyai gyermek mindegyike – legalábbis a családneve alapján – német származású.¹² (Rofentolerin N. 11 éves, Sajftin Elisabeth 11 éves, Rofentolerin Regina 7 éves)

Szembetűnő viszont, hogy Josephsdorfban 30 év múlva, vagyis 1855-ben mindössze 122 a római katolikusok száma, míg a pravoszlávoké majdnem ezerrel megnövekedett! Minden kétséget kizáróan megál-

¹² Csorba Béla: Még azt mondják, Temerinben... Cnesa Kiadó, Kanizsa, 1997., 19. o.

lapíthatjuk, hogy a magyar és német lakosság ilyen nagy arányú csökkenése összefügg a szabadságharc véres eseményeivel. A zsablyai magyaroknak (és németeknek) ez volt az első exodusa, amely azonban hamar feledésbe merült, mert a későbbi évtizedekben, különösen az 1867-es kiegyezés után minden korábbinál nagyobb létszámú katolikusság áramlott a Sajkásvidékre, így Zsablyára is. Számuk 1885-ben 1261, harminc évvel később, 1915-ben pedig kis híján eléri a két és fél ezret.¹³

¹³ Lakatos Andor: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923. Kalocsa, 2002., 321-323. o.

ZSABLYA. Járási székhely. Igen régi telep lehet, mert őskori temetőhelyeket találtak itt; azonban múltjából a legrégebb emlékünks 1514-ig vezet vissza, amikor Dózsa György elfoglalta a szerémi püspöknek titeli és zseblei (Zsablya) várait. 1556. évi térképen szintén Zeblie van feltüntetve. Az 1699. évi török határmappán egy Morutva mocsár és fok és Haladovacki fok által alkotott sziget közepén, a Tisza partján van Sablia falu, mellette délre egy hídfő és egy Sobliatzki-ribnyik², 1686 után Zsablya lakosságából határőrséget alakítottak. 1697-ben Jenő herczeg Nehemnek azt parancsolta, hogy Zsablyánál a Tisza-parton egy sánczot készíttessen s rakja meg katonasággal. A török azonban így is elfoglalta, de később ismét a császáré lett. Az 1699. évi összeírás szerint Zsablyán a határőri katonaság 12 pusztát használ. 1728-ban a zsablyai sáncznak kapitánya Siván Zorics volt egy gyalog s egy lovas századdal. Ide tartoznak Egres, Martincze, Novoszeló, Paska, Csicsov, Bozev³ puszták. Egy 1738. évi térképen Zablíe van feltüntetve s ettől nyugatra Gala. 1740 körül a vármegye arról panaszkodik, hogy Sablia 90 katonát tartozik adni, pedig 300 adófizető is található itt. A katonai sánczhoz Paska, Csicsov és Martincze puszták tartoznak. A tiszai határőrvidék feloszlásakor Zsablya 1750. november 1-én a vármegyének és kamarai földesurának adatott vissza. 1756-ban a falu határában egy Cserne-greda nevű fűzfás sziget volt.

¹ Dr. Borovszky Samu szerk.: Bács-Bodrog vármegye I. Országos Monográfia Társaság, Budapest, é.n., [1909.] 179–180.

² Valószínűleg egy szerb toponímia torzult alakja. Az eredetinek a mai szerb megfelelője Žabaljski ribnjak, vagyis zsablyai halastó.

³ Kötetünkben a falutérképen található „Bóze” talán ennek a névnek az emlékét őrzi.

1763-ban ismét katonai hatóság alá került és csajkás katonai szolgálatot teljesített. A falutól fél órányira a Tisza felé most is halmok vannak. Ott állott régen a falu, mely, mint mondják, a Tisza beszakasztásától Zsablyék Zsabaly, Zsablya nevet kaptak. A sok áradás miatt mai helyére tétetett á és II. József császártól 1784 óta Josefdornak mondták, a mely elnevezés még 1816-ig is előfordul, bár régi nevét is megtartotta. A görög keleti templom a szerb lakosság költségén 1835-ben épült. Római katolikus plébániája 1825. óta áll fenn. A római katolikus templom és iskola 1832-ben épült 1901-ben újat építettek. Az ág. ev. anyaegyház 1900-ban alakult s templomot 1902-ben épített. A községtől nyugatra van egy Kopovó mocsár és egy Vracara nevű erdő. Zsablyától délnyugatra három halom és egy földvár maradványa, Novoszelo puszta felé Mozsorig tizennégy nagy halom látható, a melyek között egy földvár is van. A csajkás milícia felosztatásakor 1873-ban Zsablya a vármegye hatósága alá került vissza. A község határa 21,630 kat. hold. Ebből a község birtoka 6282, az angol-ausztriai banké 2296, a magyar királyi kincstáré 1190, a titeli töltésepítéi társaságé 686 hold. Határában vannak Rózsamajor, Alató, Zsablyaújfal (előbb Novoszelo). Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Zsablyán volt 7819 lélek 1515 házban. Anyanyelv szerint: 1605 magyar, 1036 német 23 kisorosz, 4995 szerb, 155 cigány. Vallás szerint: 2369 róm. kath., 22 gör. kath., 4984 gör. kel., 261 ág. ev., 24 ref., 117 izr., 48 egyéb. A lakosság két olvasó- és egy temetkezési egyletet tart fenn. Van takarékpénztár és önszegélyző szövetkezet. Zsablya szolgabírói és járásbírói székhely, van posta- és távíró-hivatala, vasúti állomása és három országos vásárja. – Bozé. E községhez közel feküdt 1728-ban a zsablyai katonai sánczhoz tartozó ily nevű puszta, a mely a török hódoltság előtt falu volt. 1396-ban Bozéi Márton fia János királyi ember. Nem sokkal később Bozéi előnévvel tűnik fel Rőt László, a kit 1406-ban Csiregszentpéter birtokába ígtattak. Bozé falut a XV. Században az Egresi Idecski család kezén találjuk, mely család 1506-ban magtalanul elhalt. A török defterek 1553-ban a titeli nahijében említik a falut négy fizető és hat nem fizető házzal; 1570-ben tizenegy és 1590-ben huszonnégy adózó háza volt a falunak. A XVIII század elején már puszta. 1731-ben Bács vármegye



panaszolja, hogy a zsablyai katonai sánczhoz erőszakkal csatolták oda ezt a pusztát és így jogtalan volt az 1728. évi összeírásban oda történt soroztatása.

PERCZEL MÓR ZSABLYÁN

MINT jelentős szerb többségű helység, Zsablya nem csekély szerepet játszott az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc elleni harci cselekményekben. A katonai szervezettség emléke még élt a lakosságban, nem volt hát nehéz ismét fegyverbe szólítani, s mivel a délvidéki szerbek végül is testületileg kimondták, hogy a magyarsággal szemben Bécs-et támogatják, itt is kirobbant a fegyveres harc, amely nem nélkülözte a kölcsönös kegyetlenséget.

Zsablyát – miután Pancsova felszabadítása után csapataival visszatért a Bácskába, maga Perczel Mór honvéd tábornok foglalta el. Így aztán a magyar-szerb megbékélési kísérletek egyikében is jutott némi szerep a településnek, ugyanis 1849. május 20-án Zsablyáról keltezte a tábornok azt a levelet táborkari főnökéhez, Josef Kohlmanhoz, amelyben a szerbekkel kötendő megegyezés előmozdítását sürgeti, s többek között ezt javasolja:

„Intézzén ezért Ön a szerb fejedelemségi kormányhoz s különösen a Bánságból és a Bácskából visszavonult szerbekhez olyan szóbeli felhívást, hogy ők a tárgyalások megkezdése végett teljhatalmú képviselőt küldjenek hozzám. Maga Stratimirović jöjjön.”¹

Hogy e megegyezési kísérlet nem sikerült, az nem Perczelen és nem is Stratimirovićon múltott...

¹ Spira György: Jottányit se a negyvennyolcból! Gondolat, Budapest, 1989. 273.o.

KÁLMÁN PÉTER, A VILÁGHÍRŰ ZSABLYAI SZÜLETÉSŰ FESTŐ

ANNAK ellenére, hogy a zsablyai magyarság történetéről meglehetősen soványka adatokkal rendelkezünk, némi kárpótlásként módunkban áll ismertetni a falu leghíresebb magyar szülöttének, Kálmán Péternek az életútját. Kalapis Zoltán írja róla¹:

„Kálmán Péter (Zsablya, 1877. február 28. – Nussdorf, 1966. szeptember 21.) – A valamikor híres müncheni festőiskola hanyatló korszakában ez a bácskai születésű festő szerzett magának hírnevet. Szülei a bánáti oldalról, Törökbecséről jöttek át és szegődtek el béresnek az egyik nagygazdánál. Születési helyét ennél fogva pontosítani kell: a mezőváros egyik külső tanyáján jött a világra. Szolgasors várt volna Kálmán Péterre is, ha serdülőkorában nem tűnik ki rajztehetségével. A 'tanyai suhanc' faragványaival, ceruzacsonkkal rajzolt portréival keltett feltűnést, s néhány pártfogója a XIX. század kilencvenes éveiben besegítette őt 'egy újvidéki arcképfestőhöz'. Ez valójában Szinger József fényképész volt – montenegrói udvari fotográfus –, ahogy képei hátlapján tüntette föl –, akinek az újvidéki Duna utca 9. alatt volt műterme. Az ügyes kezű zsablyai inas retusálta a fényképeket, de ha valaki olajfestményt rendelt, akkor ezt is ő csinálta, mert ez jobban kezére állt, mint mesterének. Amikor pedig munkaadójának zombori öccséhez, Szinger Samuhoz került, már főleg a kuncaftok arcképeit festette. Később is, 1904 után, amikor már elkerült a müncheni akadémiára, zombori mesteréhez küldte munkáit, sőt a nyári hónapokban műhelyében többször is dolgozott. Ezzel magyarázható, hogy a zombori múzeumban mintegy húsz vásznát őrzik, s a magángyűjteményekben is több festménye található.

Kálmán Péter az első világháború után Münchenben telepedett le. Ettől kezdve a bajor főváros ünnepelt festője. München hagyományainak őrzőjét és az akadémiai festészet utolsó nagy megtestesítőjét látták benne. Amit e megtépzott hírnevű képzőművészeti központ még nyújthatott egy

¹ In.: Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz, FORUM KÖNYVKIADÓ, Újvidék, 2003., II. kötet, 476. o.

művésznak, azt Kálmán Péter mind megkapta. Sorra rendezték kiállításait, állami megrendeléseket kapott, nemzetközi hírnevét öregbítették, portréit, életképeit magasztalták, albumokba foglalták.

1927-ben, ötvenedik születésnapján a müncheni Glaspalastban rendezték meg gyűjteményes kiállítását, még ugyanabban az évben Budapesten is 'felfedezték': a Nemzeti Szalon tárlatán egy egész termet kapott.

Hatvanéves kora után már alig vette kézbe az ecsetet, visszavonultan élt saját tervezésű alpesi villájában, Nussdorf táján. Megszakadt minden kapcsolata a külvilággal, így szülőföldjével is. Ezek a kötelékek 1918-ig igen szorosak voltak, együtt dolgozott Pechán Józseffel, Oláh Sándorral, Baranyi Károllyal. Kálmán Péter indulását, itteni munkásságát a jugoszláviai magyar festészet fontos előzményeként tarthatjuk számon.”

A korabeli festői világban elért sikereiről alkothatunk fogalmat Somogyi Miklós: A müncheni nagy nyári kiállítások c. értékeléséből.²

>>Majd a művészeti szalonok nevezetesebb kiállításairól számolok be. Így Brakl-nál Schnacke kiállítása után a magyar Kálmán Péternek a kiállításáról. Távol akarom magamat tartani a személyes kritikától, de vi-szont tökéletesen osztom München legkiválóbb művészeti kritikusának Fitz von Ostininek a véleményét. És a hazai művészet dicsőségére szószerint közlöm is azt eltekintve attól, hogy rendelkezésemre állanak az összes kritikák, amelyek ezzel tökéletesen egybehangzóak. 'A Brakls Kunsthausban állította ki Kálmán Péter újabb munkái egy kollekcióját, rövid idő óta már rendszeren ott szokott kiállítani. Nagyonbrészt képmásokat mutat be olyan vérmérséklettel festve, amelyet mi ennél a tehetséges magyar művészetnél már elejétől fogva megszodáltunk. Valami van ebben a művészetben a még töretlen nemzeti erőből, egy vad kedv az egyéni erőre, amely sohasem fog a szelíd esztetizmus felé folyni, még akkor sem, hogy ha érezzük, hogy néhány újabb művében festészetét a művész egy csendesebb kultúrára akarja átvinni. Ha megtekintjük a világoskék blúzos hölgy kitűnő szabadvilágítású képmását, az áttetsző női fejecskét az ablakban vagy St. asszony arcképét zöldessárga kabátban, amely a hústónusok gyengéd frissességével és flott összenyomásával tűnik ki, nem érezzük a gondot, hogy ez a művész meg lenne elégedve a külső

² In.: Művészet (Szerk. Lyka Károly), Tizenharmadik évf., 1914., Hatodik szám, 327-332.



Kálmán Péter: A nagyanya büszkesége

kézsséggel és csak a paletta virtuóz magaslatán maradna. Már e 15 darabból álló kollekcióban van haladás. Egy nagy kép *A nagyanya büszkesége* – öreg magyar parasztasszonyt ábrázol, amint varrva erőteljes leányunokájával a padon ül – megszerezte a már egyébként nem túlságosan fiatal festőnek még egyszer, az idén ismét az Akadémia nagy ezüstérmét, amelynek kereteiből különben már régen kinőtt a tudásával. Különösen kiemelendők még Bolz színész és W. B. író arcképei, a magyar leány az azaleával, a magyar parasztasszony és a friss életteljes akt a kertiszékben, továbbá a karneválhangulatú müncheni modellek. Festészetének rendkívüli egészségessége és festőisége mellett Kálmán Péter formai biztosságát dicsérhetjük, egy oly tulajdonságot, amelyet ma eléggé nem méltányolhatunk. Félelem és fáradtság nélkül látszik nála a forma modellirozva és ezek a képmások nemcsak bravúros festések, de az élet hű és közvetlen ábrázolása. Transzcendentális tulajdonságokat Kálmán virágzó művészete mögött keresni senkinek sem jut eszébe; ő nem a lelkeket festi, hanem a testet – de ezt ő jól festi. Ezek

után csak még arra akarom felhívni a figyelmet, amit Ostini is kritikája elején is hangoztat, s amely ennek a művésznak a legnagyobb erőssége: a magyarosság még akkor is, amikor ő tanulmányait soha Magyarországon nem kezdette, hanem a lelkében él mint első és legerősebb benyomás, valami olyan, mint ahogy magyar levegőt – magyar tájat festett Szinyei Münchenben is, amikor nevezetes képeit ott megalkotta.<<

Kálmán Péter ugyanebben az évben (1914) nemcsak a Brakl-féle kollektív kiállításon vett részt, hanem a Secessionn által szervezett kollektív tárlaton is egy nagyobb méretű képpel, A koncert után cíművel.

A második világháború után egy alkalommal kiemelt helyen szerepelt szülőfaluja táján a zsabylai születésű festőzseni. A titói Jugoszláviában, 1952-ben, nem csekély propagandaszándékkal megrendezték a palicsi Magyar Ünnepi Játékokat. Az erről készült kiadványban B. Szabó György írt tanulmányt³ az ott kiállító festőkről. Kálmán Péter néhány képét is bemutatták, B. Szabó azonban csupán megemlíti a neves délvidéki születésű nagyságok között. Igaz, pontatlanul Kalmárák nevezve őt, bár ez lehet sajtóhiba is: „Thán Mór, Eisenhut Ferenc, Kézdi-Kovács László, Szentgyörgyi István, László Fülöp, Kalmár Péter, Juhász Árpád stb.”

A fenti idézetekből megállapítható, hogy a beavatottak idehaza számon tartották őt még két világháború után is, és ha B. Szabó pozitív méltatást írt róla 1952-ben, akkor Kálmán nem kompromittálódhatott abban a korban, amelyben sok nagyság keveredett korpa közé. S az is látható, hogy Magyarországon már sikerei kezdetén is kellő értékelést kapott, csak később feledkezhetek meg róla.

³ In.: Magyar Ünnepi Játékok, Palics, 1952. Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, Noviszád, 1952., 166. o.

KÖTETÜNKBEN többször említjük, hogy napjainkban Zsablyán nincs magyar közélet, hiszen a magukat magyarnak valló, nemzeti tudattal rendelkező lakosok száma elenyésző. A huszadik század első felében azonban ez nem így volt. Bizonyíték rá az alábbi idézet¹.

„Magyar nyelvű újságokra szükség volt a kisebb településeken is, ott is, ahol a magyarok a lakosságnak mindössze az egyharmadát képezték, mint például Zsablyán (Žabalj). Itt a magyarokon kívül németek és szerbek éltek. Zsablyán jelent meg 1910. október 2-án a ZSABLYA ÉS VIDÉKE című hetilap, amely 1913-ig állt fenn. Lux Mihály zsablyai nyomdájában nyomtatták.

A lapfajtájados és felelős szerkesztő Kovács Béla volt, az I. számtól a III/45-ig, azaz 1912. november 10-éig, amikor lemondott mindkét tisztségéről és Lux Mihály lépett a helyére.

A szerkesztő az Előfizetési felhívás című cikkben megígérte az olvasóknak, hogy mindent megtesz jólétük előmozdítása és Zsablya fejlődésének fellendítése érdekében. Azt is hozzátette, hogy a Zsablya és Vidéke a település és környéke minden társadalmi rétegének lapja kíván lenni, de elsősorban az értelmiségiekhez szól, valamint az iparosokhoz, és a földtulajdonosokhoz.

A lap legfontosabb oldalai a híreket tartalmazták, azokat, amelyek Zsablya és környéke történéseiről szóltak. Cikkek jelentek meg a munkások kötelező biztosításáról, a kolera sajnálatos terjedéséről, a gyermekbetegségekről és a fiatalok elhalálzásáról, a magyar ipar fejlesztésének fontosságáról stb. A lap felszólítja az olvasókat, hogy lehetőleg magyar iparosok termékeit vásárolják.

A Zsablya és Vidéke követelte, hogy a magyar államiság eszméjét mindenki védje és terjessze. Síkraszállt a magyar iskolahálózat bővítéséért, valamint a magyar nyelv kötelező oktatásáért a nem magyar tantervű iskolákban. Az a cél – emeli ki több cikk írója –, hogy a magyar

¹ Simonyi Mária: A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén. Logos, Tóthfalva, 2003., 398–399.

nyelvet minden 6–7 éves gyermek folyékonyan beszélje. Ez a nyelv ugyanis államnyelv, amelyet az ország minden lakójának ismernie kell.

Március 15-e kapcsán a lap II/11. számában 1911. március 12-én azt írja, hogy „a magyar dal zengjen szerte az országban, a Kárpátoktól az Adriai-tengerig, és hirdesse elődeink dicsőségét s a magyar szabadságot.”

1911. október 1-jétől kezdve – a lap fennállásának évfordulójáról – Tarka Világlap címmel melléklet jelent meg, gazdag és színes tartalommal, valószínűleg azért, hogy jobban felkeltse az olvasók érdeklődését a Zsablya és Vidéke iránt.

A szerkesztő – feltehetően – anyagi nehézségekkel küszködött. Ez érezhető a gyakori előfizetési felhívásokból is, és tulajdonképpen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy Zsablya lakosságának csak egy harmada volt magyar nemzetiségű, s kérdés, hogy olvasták-e a lapot. Hamarosan be is fejeződött a lap pályafutása. A IV/29. száma volt az utolsó, ez 1913. július 20-án jelent meg.

A Zsablya és Vidéke nem egészen három évig állt fenn. Mint az uralkodó párt rokonszenvezője s a kormány híve, terjesztette a magyar állameszmét, a magyar nyelvet, és tevékenyen részt vett a magyarosítási akcióban. A kormány azonban nem támogatta anyagilag, pedig megérdemelte volna. A kabinetnek valószínűleg nem állt érdekében egy kis település helyi jellegű lapjának pénzelése. A szerkesztő ily módon csak a saját erejére támaszkodhatott, ebből az erőből azonban nem futotta a lap további fenntartására.

A kisebb városok, falvak helyi lapjainak ritkán volt lehetőségük a hosszabb ideig való fennállásra. A lakosság itt inkább a fővárosi vagy a nagyobb városi lapokat olvasta. Ezeknek gazdagabb tartalmuk és nagyobb tekintélyük volt.”

ELNYOMÁS ÉS NEMZETI BOKRÉTA

A két világháború közötti idő

ZSABLYA vegyes lakosságú község volt már a XVIII. században. Nemzetiségi megoszlásról az 1869-ben tartott első országos népszámlálás óta a rendszeresen ismétlődő népszámlálásoknak köszönhetően tudományosan rendezett adatokkal rendelkezünk. Ettől kezdve az Osztrák-Magyar Monarchia területén tízévenként, a nullával végződő esztendőekben tartottak népszámlálást.

A két világháború közötti Jugoszláv Királyságban, 1921-ben és 1931-ben végeztek összeírást, de az utóbbinak az eredményeit nem tették közzé. A második világháború után 1948-ban végeztek először népszámlálást. Következett az 1953-as rendhagyó, majd 1961-től 1991-ig ismét a tízévenkénti rendszeres. A 2001-ben esedékest az országban uralkodó zűrzavar miatt csak egy éves késéssel, 2002-ben lehetett megtartani.

ZSABLYA HELYSÉG NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATAI¹

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején végzett népszámlálások

Év	1869	1870	1880	1890	1910
Lakosság	5002	5349	6697	7819	7989

¹ Zsablya ebben a vizsgált időszakban – 1867-től 2002-ig – az alábbi államoknak képezte részét: Osztrák-Magyar Monarchia 1918-ig, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1929-ig, Jugoszláv Királyság 1941-ig, Magyar Királyság 1944-ig. A második világháború utáni Jugoszláviának többféle elnevezése volt ugyan, de az államberendezésben nem történtek lényeges változások 1991-ig. Akkor az ország szétesett, a

Az 1910-es népszámlálás adatai nemzetiségi megoszlás szerint

Nemzetiség	Összesen	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Horvát	Szerb	Egyéb
Lélekszám	7989	1722	1074	1	1	3	8	5089	104

A királyi Jugoszlávia idején végzett, és az 1941-es magyar népszámlálás adatai

Nemzetiség	Népszámlálás éve		
	1921	1931	1941
Összesen	8114	8169	8516
Magyar	1580	1506	1969
Német	1109	942	962
Szerb	5230	5518	5225

korábbi részekből csak Szerbia és Montenegró maradt együtt, a képződmény még tíz évig viselte a Jugoszlávia nevet, de az ezredforduló után Szerbia és Montenegró lett belőle. A különböző államokban, de még ugyanazon államon belül is, a különböző alkalmakkor végzett adatgyűjtés során meglehetősen eltérő csoportosítások szerint vették nyilvántartásba a népességet a nemzetiségi hovatartozás tekintetében. A szinte kivitethetlen átszámítási bonyodalmak elkerülése érdekében inkább csonkán közöljük az eredeti adatokat, ennek következtében az adott számokból nem mindig kerekedik ki a lakosság teljes lélekszáma. Ennek ellenére a magyar, a német és a szerb lakosságra vonatkozó adatok mindig teljes értékűek.

A második világháború utáni népszámlálási eredmények szabályai adatai nemzetiségi megoszlás szerint

Nemzetiség	A népszámlálás éve						
	1948	1953	1961	1971	1981 ²	1991	2002
Össz. lakos	6273	6672	7445	7851	8503	8768	9598
Montenegr.	1	7	3	23	19	14	9
Horvát	84	79	129	139	163	92	88
Szerb	5737	6056	6961	7222	7505	7859	8672
Egyéb délsz	5	33	21	193	?	?	?
Magyar	100	181	148	92	85	61	85
Román	–	4	13	3	–	28	1
Ruszin	47	55	–	53	39	19	3
Szlovák	8	10	22	8	1	3	7
egyéb	291	247	160	118	2		25

Az első világháborút követő időszakban a Délvidéket mintegy 40.000 magyar nemzetiségű lakos hagyta el³ a trianoni határváltozás következtében, községenként azonban semmilyen adat e tekintetben nem áll rendelkezésre.⁴

² Ettől az évtől a nemzetiségi csoportosítás megváltozott. Beiktattak sok új kategóriát, amelyek korábban nem szerepeltek. A korábbi kategorizálás szerint meghatározott táblázati rovataink számai emiatt nem teszik ki összességükben a teljes létszámot.

³ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 2001. 21.o. Kézirat.

⁴ A titói „felszabadítás” egyik legjellemzőbb adata, hogy a második világháború után a délszláv államból 84.800-ra tehető az anyaországba menekült magyarok száma. In.: A. Sajti, i.m.348.o.

Amint a fentiekből látható, a két világháború közötti idő végéig Zsablyán három nemzetiség élt a többtől magasan kiemelkedő lélekszámban: a szerbség, a magyarság és a németiség.

A két világháború között a magyarság Zsablyán is osztozott az első Jugoszlávia más részein élő magyarok sorsában.

A délvidéki magyar közösségek művelődési életéről a legmegbízhatóbb adatokat a Bokréta⁵ c. kiadvány nyújtja, amely az egész királyi délszláv állam teljes területének magyar művelődési életét összegzi, de népességi statisztikai adatokat nem tartalmaz. A kötet terjedelmesen foglalkozik az akkor még eleven művelődési életet élő zsablyai magyarsággal. Természetesen sem Zsablya, sem más délvidéki helység magyar nevét nem volt szabad akkoriban használni, így az idézeteknél mi is megmaradunk az eredeti, a magyarság jogcsorbítását ilyen módon is szemléltető helységnévhasználatnál.

Idézetek a Bokrétából:

„ZSABALJ

A kis délbácskai község csekélyszámú magyarságának kulturális és műkedvelői munkássága szinte megható iskolapéldája annak az igyekezetnek, amellyel a falu népe hagyományaihoz, anyanyelvéhez ragaszkodik, annak fenntartására, szellemi életének fejlődésére törekszik. Teszi ezt még akkor is, ha nincsenek szervező vezetői, és ha a szükséges anyagi eszközöket saját szegénységéből kell a kezdet munkájához összegyűjteni.

A zsabalji magyar iparos ifjúság a főiskolásokkal karöltve már 1919-ben, nagy nehézségek mellett is eltökélte, hogy a magyar kultúra ápolására megszervezi a műkedvelői színjátszást. Vezetők híján, egymás közt összeállítva, kis szereplőcsoportot szerveztek, egymást tanították a szerepekre, a 'színészkedésre'. A színpadot, felszerelést is bérelniük kellett, aminek költségeit, valamint az előzetes szervezési kiadásokat is egymás közt fillérenként gyűjtötték össze. Ilyen körülmények között adták elő 1919 telén a *Tartalékos férj* című vígjátékot, amelyet a közön-

⁵ Bokréta. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja, 1919–1940, szerkesztette és kiadja Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit, Szubotica, 1940.

ség hálás szeretettel és nagy elismeréssel fogadott. Az első, szép sikereken felbuzdulva 1920-ban már sorra rendezték az előadásokat, amelyek műsorán a Titok, Szaharai konzul, Kíntornás család, A tolonc, Iglói diákok, több egyfelvonásos bohózat szerepelt.

Az eddigi darabokat maguk a szereplők rendezték, így az előadások nem annyira színvonaluk, mint inkább a műkedvelők érzése és akarata tekintetében szereztek osztatlan hálát és elismerést a zsabalyi magyar közönség körében. Nagy fellendülést jelentett a műkedvelés terén 1926-ban Mayer Béla bekapcsolódása a kultúrmunkába, aki kezébe vette a darabok rendezését és fáradhatatlan buzgalommal, nagy hozzáértéssel tanította a szereplőket.”

Az egymást követő, népszerű előadások tetemes kasszasikert hoztak, tudjuk meg a továbbiakban, ennek köszönhető, hogy a műkedvelő gárda 1928-ban saját színpadot szerzett. Mindössze néhány hónappal később a bevételből 7000 dinár segélyt adtak az egy évvel korábban alakult Magyar Olvasókörnek. Az év végére pedig a két társulat egyesült.

A műkedvelő egyesület szereplőit név szerint felsorolja az ismeretlen szerző, összesen 75 nevet említve. Az akkoriban mintegy 1700 lelket kitevő zsabalyi magyarságnak tehát körülbelül minden huszadik tagja közreműködött a helyi művelődési életben.

„Az elmúlt húsz évben” – folytatódik az 1940-ben írt cikkekcske Zsablyáról – „érdemes munkásságot fejtettek ki a magyar kultúra és társasélet megszervezése és fejlesztése terén: Berki József tanító és Kiss András, a Magyar Olvasókör megalapítói, Pálffy István, az Olvasókör első elnöke, Gáll Gyula⁶, az egyesület mostani elnöke, aki mint műkedvelő is sokat szerepelt, Bencz Ernő, a műkedvelők első csoportjának egyik megalapítója, aki saját színpadát is átengedte az előadások számára és még számosan, akik buzgó munkával és bőkezű áldozatkészséggel segítették elő a község magyarságának művelődését.”

A Magyar Olvasókörrel ezt is olvashatjuk:

⁶ Csupán a nyomatékosítás kedvéért megjegyezzük: Ő az a Gáll Gyula, aki egyébként a zsabalyi magyarok között a jómódúak közé tartozott, hiszen – mint másutt közöljük – cséplőgép tulajdonos volt, s mindkét fia szintén azzá lett.



A zsablyai elemi iskola magyar tagozata Csörföly Lajos tanítóval. A felső sorban balról a hetedik a kiskorúként kivégzett ifj. Bakos Ferenc

„1927 elején Berki József tanító és Kiss András kezdeményezésére mozgalom indult meg egyesület alakítására is. Az akcióhoz csatlakoztak még: Pásztor István, Cseh Mátyás, Ihász Mátyás, Gregus Mátyás és Kelemen Ferenc, akiknek sikerült megfelelő számú tagot összegyűjteni a megalakítandó egyesület számára. (...) A kör mindössze ötven könyvvvel alapozta meg könyvtárát, amely azonban ma már ezerhatszáz szépen összeválogatott, a modern irodalmat is magában foglaló kötetből áll.

Az egyesület tizenhároméves fennállása alatt nagyon szép és érdemes munkát fejtett ki a szellemi élet terén. A műkedvelő előadásokon kívül nagy súlyt helyez a szociális működésre is. Sok szegény gyermeket felruházott és a szegénysorsú magyarságot jótékony adományokkal segítyezi. Támogatja a beográdi magyar tanítóképző növendékeinek egyesületét és menzáját is.”

Csakugyan nem csekély eredmény tizenhárom év alatt akkora falusi könyvtárat létrehozni, hogy szinte minden magyar lakosra jut egy kötet! A belgrádi magyar tanítóképző említése arra utal, hogy a zsablyai magyarok nem csupán a maguk kis közösségéért küzdöttek, hanem messzebb-

re tekintve gondoskodtak a magyarság neveléséről, illetve magyar tanítók képzéséről. Az egész Délvidéken folyamatban volt akkoriban a magyarok között a tanítóképző anyagi támogatása. Nem sokkal később, 1940 telén az újvidéki Telep városrészt elöntötte a Duna. Akkor még szinte kizárólag magyarok laktak ott, még hozzá a város szegényei, akiknek gyakran egyetlen jövedelmi forrásuk volt, hogy kertescskéikben friss tavaszi termékeket neveltek s azt gyalog beszállították a mintegy négy kilométerre levő újvidéki városi piacokra. Az áradás után a Délvidéken hatalmas gyűjtést szerveztek a magyarok között, s ennek köszönhetően tetemes segílyt kaptak a károsultak. Az Adán élő Szabóné Novák Eszter megőrizte emlékezetében, hogy a Reggeli Újság című újvidéki napilap azt írta: „Ma büszkeség szablyai magyarnak lenni.”⁷ Az árvízkárosultak javára szervezett gyűjtés eredménye váltotta ki a lap szerkesztőségének ezt az elismerő értékelését.

A magyarság helyzetéről, politikai és nemzeti elnyomásáról több forrás is szolgáltat megrendítő dokumentumokat. Csuka János délvidéki hírlapíró hitelesen dolgozta fel életük dokumentumait posztumusz kötetében⁸. Részletesen taglalja a jogfosztottság korát, ami a királyi Jugoszláviá egészére volt jellemző. A magyarságot fokozatosan peremre szorította a nyíltan kisebbségellenes rezsim. A kezdeti időszakban nem alakíthatott politikai pártot, de még szavazati joggal sem rendelkezett. A tömegesen betelepített szerb önkéntesek – dobrovoljácok – megkapták a magyar nagybirtokosoktól elvett földeket, a magyar napszámosoknak ezzel tetemesen csökkent a kereseti lehetősége. A tankötelesek számára törvénnyel korlátozták a magyarok beiratkozását magyar tan nyelvű iskolákba. Egy törvény ugyanis kimondta, hogy a nem magyarosan hangzó vezetéknevet viselők nem iratkozhatnak magyar iskolába. „Az adókvetés rendszere az volt, hogy ha egy szerbnek ugyanannyi vagyona volt, mint egy magyarnak, akkor a magyar kétszer annyi adót

⁷ Szóbeli közlés 2004 júniusában.

⁸ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918–1941, Püski Kiadó, Budapest, 1995.

⁹ Csuka, i.m. 118.o.

fizetett”⁹, írja Csuka, de volt ennél nagyobb különbség is. Természetes, hogy a huszonhárom évi folytonos és folyamatos elnyomás után a magyarok isteni megváltásként élték meg az ország felbomlását és a magyar honvédség bácskai bevonulását 1941 húsvétján.

A. Kasaš Mađari u Vojvodini 1941–1946 című kötetében szintén foglalkozik a két világháború közötti helyzettel.¹⁰ [Az alább következő idézet saját fordítás. M.M.] A politikai szerveződés lehetősége nem volt megadva, a végrehajtott földreform a magyar agrárproletárok helyzetét igen súlyossá tette. „Stojadinović már 1935 július elején kijelentette, hogy a magyaroknak meg fogja adni mindazokat a jogokat, amelyek a nemzetközi kötelezettségekből járnak a kisebbségeknek.” Szögezi le Kasaš, az akkoriban kormányra lépő új miniszterről. Lényegében ez is ígéret maradt azonban, mint a korábbiak is. Igazi enyhülés csak akkor következett be, amikor a jugoszláv kormány átlátta azt a veszélyt, amely a trianoni békeszerződés revíziójának közeledtéből adódott számára. Ez azonban már 1940-re esik, ekkor köti meg a két állam az oly sokat emlegetett örök barátsági szerződést, amely mindössze néhány hónapon át létezett.

Dr. Mészáros Sándor két kötetben is elemzi a magyarság helyzetét a királyi Jugoszláviában.¹¹ [A szerb nyelvű részből vett idézet saját fordítás. – M.M.] Jóllehet tanulmányai még a legszigorúbb titói rendszer ideológiai korlátait tükrözik, az összefoglalóban Mészáros mégis rámutat arra a lényeges körülményre, ami a magyaroknak a legsérelmesebb volt abban az időben. „A jugoszláv hatóság nem akadályozta a magyar nemzeti kisebbség részvételét a nemzeti kisebbségek évi kongresszusain Genfben. Nem is sokat hederítettek azonban az ezeken a nemzetközi összejöveteleken hozott határozatokra. Még a nemzetiségi kisebbségek kongresszusa elnökének a jugoszláviai kisebbségi iskolák fejlesztésére vonatkozó intervenciója is eredménytelen maradt.” – olvasható az első

¹⁰ Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Otsek za istoriju, Novi Sad, 1996.

¹¹ Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929 és Mađari u Vojvodini 1929–1941. Mindkét kötet kiadója: Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad. Az előbbi 1981-ben, az utóbbi 1989-ben jelent meg.

könyv összegezésében. A második kötet, amely a királyi diktatúra 1929-es bevezetésével kezdődik, szintén tartalmaz egy összefoglalót. Ebből idézünk néhány megállapítást.¹²

„A nyílt diktatúra éveiben, de később is, feloszlattak minden olyan szervezetet, amely nemzeti (...) jellegű volt. Ezáltal számos magyar kultúregyesület munkáját is betiltották.”

„A volt országos Magyar Párt vezetőinek sem engedélyezték a politikai tevékenységet. Ezzel szemben a rendszer Szántó Gábor szabadkai betegsegélyzői orvos jelölését támogatta, aki (...) minden gyűlésen írásbeli hűségnyilatkozatot állított össze, amelyet azután elküldtek a királyhoz...”

„Betiltották a szabadkai Népkört, és a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesületet...”

Mint Mészáros megállapítja, az elkövetkező időszakban némileg enyhült a diktatúra, amely korábban, az 1934-ben, Marseille-ben végrehajtott királygyilkosság – Sándor király lelövése – után valóságos magyarellenes hisztériává dagadt, ám a Magyar Pártot később sem engedélyezték.

A. Sajti Enikő is foglalkozik a magyar kisebbség jogfosztásával. Tőle is csupán néhány megállapítást idézünk. Miután leszögezi, hogy a délszláv állam 1919. december 5-én minden fenntartás nélkül elfogadta a főhatalmak közötti kisebbségvédelmi szerződést, számtalan példával szemlélteti a magyar kisebbség elnyomását. Ennek volt következménye jórészt az is, hogy 44.803 magyar hagyta el az SHS állam területét 1918 és 1924 között, megemlítve, hogy tömegesen utasították ki a magyarokat, némelyeket többször is. Kuriózum, hogy Hoosz Kázmér martonosi erdőfőtanácsost 26 ízben kiutasították, de őt mindannyiszor visszatoloncolták a magyar hatóságok. A magyar kisebbség vezetőit 1922 áprilisában magához rendelte Nikola Pašić miniszterelnök és arra kérte őket, foglalják memorandumba a sérelmeiket. Ők ezt 15 pontban meg is tették, a miniszterelnök azonban soha sem volt hajlandó átvenni tőlük. Sőt a küldöttség egyik tagját a zombori rendőrség zaklatta amiatt, hogy miért

¹² Ez az összefoglaló már magyar nyelvű a kötetben is.

panaszkodik a miniszterelnöknél. Ebben az időben dr. Varga György, Ignác Gyula és más szabadkaiak ellen kémkedési pert indítottak. A bíróság végül felmentette őket, ám a vádlottak közül a két említett a vizsgálat során meghalt.

„Deák Leónál, Palásthy Ödönnél 1930 tavaszán például azért tartottak házkutatást, mert kampányt fejtettek ki a magyarok kulturális helyzetének feltárása érdekében.”

„Tehát 1939 végére, 1940 elejére a magyarság helyzete Jugoszláviában alapvetően nem változott: Belgrád továbbra is alku tárgyának tekintette a magyar kisebbség ügyét, amit politikai ellenszolgáltatásokért bocsátott áruba” – olvashatjuk a már enyhébbnek mondható korszakról is A. Sajti véleményét.

Témánk nem a magyar kisebbség helyzetének elemzése, a jogtalanság példáit csupán azért említettük, hogy láttassuk, mennyire indokolt volt a délvidéki magyarság afeletti öröme, hogy huszonhárom évi elnyomatás után megérkeztek a honvédek.